

«Els homes i les dones tenen un punt d'astúcia per a navegar contra el vent i passar per ull, si cal.»

(*Fragments d'una autobiografia*)

Si fem un petit esforç d'abstracció i de memòria, convindrem que el primer que s'explica a una criatura, quan comença a comprendre el llenguatge parlat dels adults, és una biografia, parcial o total, real o fictícia, però biografia al cap i a la fi. Una frase tan coneguda com «Una vegada hi havia...» ha encetat infinitat d'històries sobre la vida d'una flor, un animal, una persona o un ésser imaginari o fantàstic. Més endavant, a casa o a l'escola, ens han continuat explicant «vides»: dels herois locals, de personatges famosos d'arreu del món, de sants, etc. I això no tan sols a través de la paraula, sinó també a través de la imatge. Pensem, per exemple, en els contes il·lustrats, les auques, els *tebeos*, etc. En créixer, i amb els canvis del temps, hom canvia d'herois, però no de formes. Els «ídols» dels adolescents i joves —i fins i tot dels adults— ja siguin cantants, artistes de televisió o de cinema o simplement individus que per diverses raons es destaquen per damunt d'uns altres, els «ídols» —dèiem— tenen les seves biografies publicades a les pàgines d'una revista o en forma de llibre, d'acord no amb la seva importància més objectiva, sinó segons els mecanismes publicitaris i comercials que els han llançat a la vida pública. Així, hi ha individus la vida dels quals podem llegir en volums perfectament i delicadament preparats, ben il·lustrats i escrits per algú igualment «famós»; són uns llibres exquisits, de preu molt elevat, a l'abast només d'una minoria. Hi ha uns altres individus, no tan afortunats com els anteriors, la vida dels quals ens és donada a les pàgines col·leccionables d'una revista o un diari, o bé a través d'edicions modestes en continguts i presentació, però prou atractives per captar l'atenció d'un públic popular (lletra grossa, moltes il·

lustracions, preus reduïts, etc.). En ambdós casos, siguin edicions cares o barates, els mitjans de comunicació (ràdio, televisió, premsa) en tenen el control gairebé absolut.

En una etapa més avançada i per interessos diversos (investigació, gust especial pel gènere, curiositat, diversió, etc.), hom continua llegint biografies d'homes i dones més o menys significatius, elaborades amb uns criteris i amb uns propòsits científics o artístics totalment allunyats dels criteris i propòsits comercials de les anteriors. Sovint, també, la biografia és l'única literatura que consumeixen aquelles persones que no acostumen a llegir, i que consideren la literatura com una «pèrdua de temps» (en la mesura que crea uns mons ficticis allunyats de la realitat que viuen) i creuen, en canvi, que la biografia els allibera i documenta. Probablement, però, no es tracta del factor «utilitat» allò que els porta a llegir o no llegir biografies, sinó d'una més o menys dissimulada necessitat de mitificació/sublimació d'unes incapacitats i frustracions personals a través de les peripècies vitals d'uns altres. Malgrat que el tema és prou interessant per ser tractat àmpliament, ens hem de cenyir al tipus de biografia diguem-ne, per entendre'ns, «seriosa» com a punt de partida per a l'estudi de les «vides» escrites per Josep Pla.

Biògrafs i biografies

Del que acabem de dir hom pot deduir fàcilment que, malgrat que totes aquestes biografies expliquin «vides», els camins per arribar-hi són ben diversos, perquè també són diversos el propòsit, el públic, els biografiats i els mateixos biògrafs. És precisament a partir dels biògrafs que establím la següent distinció.

1) Hi ha biògrafs que treballen, en un primer moment, com els científics: busquen informació (com més dades millor) sobre l'individu que tenen en-

tre mans, la comproven en la mesura que els és possible, l'ordenen i l'ofereixen sense treure cap conclusió del material que han remenat, sense deduir-ne res. D'aquesta feina en resulten unes biografies diguem-ne «professionals», al servei de la història en el sentit científic de la paraula, sense cap mena de relació amb el terreny artístic. Solen ser uns treballs immensos sobre personatges molt allunyats en el temps (encara que no necessàriament) però d'inquestionable (?) importància. Aquest tipus de biografia, tot aprofitant una citació de Leon Edel, posa davant del lector «una estàtua glaçada, freda com el marbre i com sepulcral».¹ Poden servir-nos d'exemple les biografies contingudes a *Industrials i polítics del segle XIX*, de Jaume Vicens i Vives.

2) Uns altres biògrafs segueixen un procés semblant a l'anterior però amb dues variants que els distingeixen: la selecció i la interpretació de les dades per tal de produir en el lector un efecte determinat: el mateix efecte que els ha produït a ells. Estem, doncs, a mig camí de la ciència (l'autor no modifica els fets reals, és a dir, parteix de l'aventura vital del personatge), i de l'art (l'autor recrea estèticament aquests fets). La biografia que en resulta és una petita obra d'art limitada per la inflexibilitat dels fets. El resultat dependrà de l'interès del biografat i de l'habilitat del biògraf, però, en qualsevol cas, l'«estàtua glaçada» haurà perdut fredor i haurà adquirit «vida». Generalment, aquest tipus de biografia és fruit d'una relació directa o molt pròxima entre el personatge i l'autor i obeeix a uns impulsos de «simpatia» o, si més no, de «cordialitat» entre ambdós. Contra el «professionalisme» de les anteriors, podem parlar ara de biografies «interessades», les quals, sense donar a aquest mot cap mena de sentit despectiu, responen a les preocupacions i necessitats d'una època i d'una societat determinades i a la voluntat didàctica i/o artística de l'autor. En

aquest sentit, ens poden servir d'exemples reculats els evangelis, l'hagiografia o les cròniques. El caràcter didàctic dels dos primers és evident en la mesura que el que és important era l'exemple de santedat i d'espiritualitat que es desprenia d'uns fets, i no els fets en ells mateixos. Pel que fa a les cròniques, l'innegable valor històric va paral·lel a la finalitat propagandística i panegírica d'uns monarques i d'uns esdeveniments concrets. Les biografies de Pla van per aquest camí.

3) En un tercer lloc tenim l'autobiògraf, aquell autor que amb voluntat de confessió-justificació i amb finalitat sovint didàctica escriu sobre la seva vida. A mig camí de la biografia pròpiament dita (l'autor emprà materials biogràfics: els de la seva experiència personal) i les formes de ficció (l'autor és lliure de presentar-se de la manera que vulgui o que li sembli més adequada), l'autobiografia ofereix al lector una veritat molt subjectiva. L'autobiògraf ho sap tot sobre ell mateix, no ha d'investigar en el sentit d'omplir buits com el biògraf, però no ho diu tot. Ens diu només unes coses determinades que en un moment concret vol revelar. D'aquí que llegir autobiografies pugui resultar tan atractiu i divertit com desconcertant i perillós. Un altre problema que planteja l'autobiografia és el dels seus límits temàtics i formals. Perquè, ¿ha de cenyir-se a les formes que tradicionalment li han estat adjudicades (memòries, records, dietaris), o pot adoptar-ne d'altres (poesia, narració, teatre)? ¿Fins a quin punt una obra literària —i artística en general— traeix una experiència vital? ¿Podem considerar el *Blanquerna* com una novella autobiogràfica? ¿Per què hom explica la peripecia vital d'Ausiàs March a partir dels seus poemes, o d'una determinada lectura dels seus poemes? Ens limitem, ben conscientment, a formular i deixar sense resposta algunes de les preguntes que sorgeixen en parlar de l'autobiografia. Arribar a treure'n l'aigua clara és una feina molt complexa que ultrapassa els límits i la finalitat d'aquestes notes. Proposem com a exemples d'au-

1. L. EDEL, *Literary Biography* (Londres 1957), p. 84.

tobiografia dues obres ben diferents: les *Memòries* de Josep Maria de Sagarra i la trilogia *Nen, no t'enfilis, Temp barrat i A cor batent* d'Alexandre Cirici Pellicer.

4) En un intent d'aclarir alguns aspectes relacionats amb la biografia, creiem pràctic citar un altre tipus d'autor mig biògraf, mig novel·lista que s'acosta als anteriors pel procés d'elaboració seguit, però que se'n distancia pel que fa a la càrrega de veritat que porta implícita tota biografia. És el cas, per exemple, de la novel·la *Jo, Claudi*, de Robert Graves, que explica la vida fictícia d'un personatge real d'una manera absolutament versemblant. O el de *Jusep Torres Campalans* de Max Aub, *Un lloc entre els morts* de Maria Aurèlia Capmany, entre d'altres.

La biografia és, doncs, pel que hem anat veient, una forma tan vella com la mateixa llengua i com les altres formes concebudes tradicionalment com a més «literàries» (poesia, narració, teatre), però que per diverses raons (negligència, comoditat i, sobretot, pels mateixos límits de la literatura) ha quedat relegada a un lloc secundari. La biografia, la parenta pobre de la literatura, no ha tingut i de fet tampoc no té actualment gaires seguidors que la considerin des d'un punt de vista artístic. Les històries de la literatura o bé la ignoren (la majoria) o bé en parlen en lletra petita (la que no es llegeix mai). Pel que fa a la bibliografia no es pot pas dir que no n'hi hagi: hi ha bons estudis, obra, principalment, de biògrafs-assaigistes anglesos i nord-americans, així com una gran quantitat d'articles entre els quals destaquen els apareguts a la revista «Biography». Malgrat el panorama tan poc engrescador, hem d'avançar per tal de veure les relacions de Josep Pla amb aquesta forma tan desafortunada.

La biografia «interessada»

És un fet que des d'un punt de vista artístic les millors biografies corresponen, precisament, a homes de lletres. És un fenomen des del punt de

vista sociològic fàcilment explicable (?). Un escriptor sent una atenció especial per un personatge de l'ofici en la mesura que ambdós tenen uns interessos comuns i s'enfronten a uns problemes igualment comuns. Sembla com si el biògraf volgués comparar la seva personal manera d'entendre i de fer la literatura amb la del personatge que ha triat. Potser el terme «comparar» no és del tot exacte o és excessiu, però en qualsevol cas no crec que s'allunyi gaire de la realitat. El biògraf vol fer de la seva feina un producte vàlid en ell mateix, suficient per expressar la seva personalitat i, a més a més, un producte vendible. Com ho fou, segurament, l'obra del seu personatge. Però això són figures d'un altre paner, per més cert que sigui. Aquesta biografia «interessada» (científico-artística, no ho oblidem) pot realitzar-se de diverses maneres: la categoria humana del personatge, el públic al qual va dirigida, etc., en condicionaran l'estructura, el to, l'estil, etc. A nosaltres, ara, ens n'interessen dos tipus concrets: el *retrat*, pròpiament dit, i el que anomenem *retrat narratiu*. Vegem-ne les característiques.

Un *retrat* és la biografia breu d'un individu bastida fonamentalment a partir dels trets essencials i caracteritzadors de la seva personalitat. L'economia de recursos, basada en la selecció de la paraula, en la concisió de la frase, en el suggeriment més que no pas en l'afirmació, aproxima aquest tipus de biografia a la pintura i, més concretament, al retrat pictòric. La paleta és la llengua; cada paraula, la pinzellada precisa.

Un *retrat narratiu* és una biografia més llarga que l'anterior en la qual l'autor —narrador omniscient— participa d'una manera clara i directa. Com el novel·lista, el biògraf es val d'anècdotes i de detalls per treure'n —deduir-ne— alguna informació, per aclarir algun aspecte fosc o confús del personatge, alhora que, precisament, aquestes anècdotes o aquests detalls són la seva font d'inspiració. En aquests retrats el biògraf està constantment analitzant i interpretant i, conseqüentment, moralitzant.

Malgrat l'esquematisme d'ambdues caracteritzacions, se'ns presenten de seguida tres qüestions que troben resposta en la mateixa essència dels retrats: la procedència del material, el tractament de la cronologia i el to.

La procedència del material està íntimament relacionada (com de fet també ho estan els altres dos aspectes) amb les motivacions que han induït el biògraf a parlar d'un personatge concret. En molts casos, la font d'inspiració no és la personalitat mateixa de l'individu, o l'amistat, o l'admiració o l'odi, sinó que és un detall (un objecte, un gest, un menjar, un lloc, etc.), allò que suggereix al biògraf l'evocació d'algú. Un cop trobat aquest algú —gràcies a unes «excuses» més o menys versemblants—, el biògraf s'ha d'enfrontar amb el material existent sobre aquell i triar el que vagi més bé amb els seus propòsits. Així, pot triar o barrejar, d'entre aquestes possibilitats:

- Els seus records personals fruit de la relació directa amb el personatge.
- Els records d'altri (parents, amics del personatge o d'ell mateix).
- La lectura (contemplació/audició) de les obres de l'individu de qui ha de parlar.
- La lectura de textos més o menys crítics d'altri sobre la vida i l'obra del biografat.
- L'aplicació de teories més o menys científiques (psicologia, psicoanàlisi, etc.) per descobrir la personalitat del personatge i el sentit simbòlic de la seva obra.
- L'apreciació de les circumstàncies econòmiques, socials, polítiques i culturals que concorren en l'individu i la seva inserció en la història política d'un país o una comunitat.

Els resultats de la tria/barreja dependran, òbviament, de la imaginació del biògraf per lligar tots els caps, de la seva capacitat de síntesi i d'observació, dels seus propòsits, etc. Personalment, però, ens inclinem per aquella biografia que fon i amalgama tot el material, com més millor, per així

donar al lector una multiplicitat de punts de vista, tan diversa com enriquidora i estimulante, a la qual caldrà afegir —no ho oblidéssim— el punt de vista del lector.

Sembla que escriure sobre la vida d'algú implica començar pel naixement i acabar amb la mort, tot passant per les diferents etapes vitals d'un home. De fet, aquesta manera lineal, evolutiva, de presentar la vida d'algú potser és la manera més correcta, la més pràctica i la que evidencia una major informació per part del biògraf. Potser. Però també és cert que és la manera ideal de caure en el mecanisme i en la fredor de la cronologia. Les idees i els fets apareixen perfectament ordenats al dia, al mes o a l'any, com si es tractés de les notes d'una agenda, però totalment deslligats de l'element humà que els provocà. Idees i fets apareixen com a peces aïllades de l'enorme trencaclosques que és la vida d'un home. Si gràcies als avenços de les ciències experimentals el biògraf pot penetrar més fàcilment en el pensament del seu personatge, també paga la pena que els aprofiti per donar al lector la línia de pensament d'aquell al més coherentment possible, segons motivacions, desigs, afectes, etc. Això vol dir que el biògraf, sempre que es mantingui fidel a unes dades «reals», no té per què seguir un ordre cronològic i que pot trencar la lincalitat del temps (i de l'espai, és clar), que pot anar endavant i endarrera si això ha de permetre una millor comprensió del personatge. La biografia —ho hem dit abans— és un *art* limitat per la implacabilitat dels fets. I alterar l'ordre cronològic d'aquests fets pot resultar, per què no?, tan creatiu, tan artístic, com inventar-los.

Si partim de la base que la majoria d'aquestes biografies procedeixen d'una relació bastant directa biògraf-personatge, qüestionar-nos-en l'objectivitat pot resultar una feina inútil o, si més no, ociosa. A més, després d'haver estat treballant durant molt de temps sobre un personatge, és evident que l'autor arriba a sentir per aquell un afecte especial. Així doncs, el to amable que solen tenir aquestes biografies

està relacionat amb la voluntat didàctica de buscar, trobar i oferir els elements positius del personatge, deixant de banda els aspectes més negatius. O, en tot cas, quan aquests aspectes negatius hi són presents, sempre són justificats d'alguna manera i perden, així, el to amarg que podien tenir en un principi. La manipulació és evident. Però, ¿qui és que no manipula el material amb el qual treballa, sigui més o menys líric, més o menys històric, científic, estadístic, etc.? Tot material (disculpin l'obvietat) és manipulat des del mateix moment en què hom tria un tema i no pas un altre.

L'obra de Pla, una autobiografia

Abans d'entrar en el concepte i en la pràctica de la biografia planiana, ¿com podem classificar (verb que implica acceptar per endavant la necessitat de separar la literatura en categories; acceptació pràctica per bé que personalment no del tot assumida) l'obra de Pla? Partim de les seves pròpies paraules: «Una gran part de les coses que s'escriuen formen part, naturalment, de l'autobiografia. Jo n'he escrita una de molt llarga, que no és altra cosa que aquesta *Obra completa*.»² És evident que Pla no ha escrit 44 volums sobre ell mateix; probablement hauria resultat pedant, avorrit, repetitiu (malgrat les ja tan freqüents repeticions / contradiccions / equívocacions planianes). Però en tots 44 volums l'autor —aquest autor— hi és ben present, d'una manera o una altra, àdhuc a les obres més imaginatives. Més líriques. Perquè Pla no es limita a explicar uns fets, sinó que els afirma o els nega, els contrasta i els jutja. D'aquí que Pla —la seva personalitat com a home independentment de la seva condició d'escriptor— pugui ser resseguit tant si parla de les senyores com del garbí, de Cambó o de Maragall, de Stendhal o de Baroja, de Piero della Francesca

2. Les citacions de l'obra de Pla són sempre referides a l'*Obra completa* d'Edicions Destino. Les xifres romanes corresponen al número del volum. *Notes disperses*, XII, p. 531.

o de Picasso, tot passant per la bolla-bessa, els homes que porten elàstics o els pintors holandesos.

El biògraf

Deu volums de l'*Obra completa* són biogràfics d'una manera explícita,³ i diem de «manera explícita» perquè són moltes les notes biogràfiques o els esbossos de biografia que podem trobar esparsos al llarg de l'obra. A part d'*escriure* biografies, Pla *teoritzà* sobre aquesta forma. Dissortadament, però, les referències teòriques són molt escadusseres i les hem d'anar traient d'aquí i d'allà d'entre el gran gavadal de papers escrits.

Pla fou biògraf/retratista des de molt aviat⁴ i, home d'ofici, considerà els retrats com la millor pràctica per a un escriptor: «Totes les dificultats naturals d'aquest ofici formidable s'agombolaven i s'aguditzen davant d'aquest gènere aparentment modest i primitiu. Posar en una quartilla de bloc de notes una semblança física, una semblança moral i una apreciació de l'obra de la persona que teniu sota el vostre objectiu —vet aquí, vaig dir-me, la màxima dificultat. Dosificar aquests tres elements de manera que el conjunt quedi una cosa lligada, viva, àgil, suggestiva, suggestionadora i versemblant, vet aquí, vaig dir encara, el trencacolls, el veritable nus de l'entrellat.»⁵ La llargada de la citació, continguda en el retrat de Joaquim Ruyra, retrat que segons Pla «representa la dificultat més forta que he hagut de resoldre en el curs de la meua feina literària»,⁶ la llargada —dèiem— ve compensada per l'interès que té i per l'estalvi que suposa al lector: *tota* la

3. El mateix títol ja indica el contingut biogràfic a *Tres biografies, Tres artistes, Tres senyors*, els quatre volums d'*Homenots, Retrats de passaport* i *Francesc Cambó*. Malgrat que el títol no evidència el caràcter biogràfic, a *El pasat imperfecte* «només s'hi parla de gent».

4. Els primers retrats publicats li varen ser encarregats per Antoni Rovira i Virgili i aparegueren a l'*Anuari dels catalans* (1924-1925), ps. 111-136. Aquests dotze amb vuit més foren incorporats a *Coses vistes* (1925).

5. *Homenots. Primera sèrie*, XI, p. 7.

6. *Ibid.*, p. 103.

teoria de Pla sobre el retrat literari és condensada en aquestes ratlles. A partir d'aquí, l'únic que es pot fer és o bé parafrasejar o bé intentar de veure la pràctica que en féu. Ens decanem —sense estar gaire segurs d'aconseguir-ho— per la segona possibilitat.

Els «Retrats de passaport»

«...retrats que anomeno de passaport, perquè són més breus [els referents són els «Homenots» i les biografies més llargues] i tenen una intenció més comprensiva i sintètica.»⁷ Tenim ja una primera aproximació. Si els personatges dels «Homenots», «Tres artistes», etc., gaudeixen o han gaudit en el passat d'un pes específic en el panorama cultural, polític o social dels Països Catalans, els dels «Retrats de passaport» són molt més heterogenis (escriptors, pintors, escultors, músics, humoristes, cantants, nobles, industrials, esportistes, etc.). I diem «heterogenis» amb una certa prevenció. Gairebé és segur que per a Pla el boxador Johnson tingué tant de relleu com la figura carismàtica de Prat de la Riba. Relativisme i escepticisme són aspectes indistriables de la personalitat de l'autor. I potser tingué raó, qui sap. Un punt pot justificar l'heterogeneïtat: no tots els personatges són catalans, per bé que tots ells en un moment o altre han tingut alguna relació amb el país. Encara que els retrats no estiguin ordenats cronològicament (s'entén la cronologia de la redacció), entre els primers (1917) i els darrers (1969) hom pot veure l'evolució de la forma: com d'aprenent, Pla ha passat a mestre. Tot i que tenen una llargada similar, una mitjana de sis pàgines, els primers retrats són més vagues, més lírics i més plens d'anècdotes que els últims, més concentrats en els aspectes de la personalitat i l'obra de l'individu. En efecte: en el primer retrat dedicat a «L'almirall Concas», el bon senyor només apareix d'una manera esporàdica i gairebé forçada; la informació que se'ns en dona és mínima, encara que potser

és suficient i fins i tot sobrera: «El tipus de l'home fort debilitat per la vida del paper segellat i l'oficina i l'heroisme d'una carrera.»⁸ Aquestes pàgines són més una evocació de Torroella i de les partides de tresillo que no pas la vida de don Víctor Concas. En canvi, en un dels retrats datats el 1969, el dedicat a «Tomàs Garcés»,⁹ el personatge —tractat des del punt de vista humà i professional— ocupa un lloc destacat, i l'evocació de la Barcelona cultural del temps de «La Publicitat» n'és tan sols el marc ambiental. Si repassem la llista dels personatges d'aquests «Retrats», observarem que alguns d'ells han estat objecte també d'un «Homenot» (Carner, Sagarra, d'Ors, Casals, etc.). Les dues lectures no s'exclouen; al contrari. Es complementen i arrodoneixen el personatge. Fragmentaris, sorneguers, hiperbòlics, desmitificadors, provocatius, contradictoris, humans en definitiva, els «Retrats de passaport» són, com la resta de l'obra de Pla, la seva contribució a la «lluïta contra l'oblit».¹⁰

Els retrats periodístics

Són una col·lecció de retrats breus (de dues a quatre pàgines), condicionats i limitats per les necessitats periodístiques d'extensió, d'urgència en el lliurament, de públic al qual van dirigits, etc., de gent molt diversa: «Tipus que he conegut; productes de lectures; noms que he recordat a l'hora d'un aniversari; persones que no tenen res en comú si no és que formen part d'una llarga col·laboració periodística —del 1940 al 1975— que sense fallar ni una setmana vaig produir al setmanari «Destino».»¹¹ Així és: un recull de retrats d'homes de totes les èpoques, de tots els països i de tots els oficis, units, però, per alguna cosa més que l'aparició setmanal a «Destino». Pla parla de Sartre, Heidegger, Balmes, Marcuse, Lenin, Wagner, Shakespeare o del mateix don Joan de Serrallonga en

7. *Retrats de passaport*, xvii, p. 7.

8. *Ibid.*, p. 14.

9. *Ibid.*, ps. 232-239.

10. *Ibid.*, p. 8.

11. *El passat imperfecte*, xxxiii, p. 7.

funció de la projecció humana, política, cultural, etc —cívica, en definitiva—, i dels efectes més o menys positius (sempre segons l'òptica de l'autor, és clar) que han tingut les seves obres.

Molt més elaborades, en la mesura que responen a uns altres criteris, són les pàgines del volum *Itàlia i el Mediterrani* dedicades a alguns personatges italians (Machiavelli, Leonardo da Vinci, Leopardi, Pirandello, etc.). Pla diu al pròleg que ha «tractat de traduir (...) els grans crítics italians [i no italians] sobre aquests personatges».¹² De fet, el que Pla fa és divulgar, fer entenedors per al gran públic, un seguit de tractats teòrics considerats bàsics en el camp de la cultura italiana (de Vasari i De Sanctis, per posar un parell d'exemples).

Els «Homenots»

«...persones conegudes, sàvies, civilitzades i formades (...), homenots del nostre país»,¹³ diu Pla de la gent a la qual dedicà algun d'aquests retrats. I potser la paradoxa pot sorprendre (ofendre?) el lector si aquest concedeix al sufix *-ot* el judici subjectiu de menyspreu que proposa la normativa. «Aquesta paraula, "homenots", no té cap sentit despectiu *seriós*, més aviat assenyalava una certa voluminositat en el personatge qualificat d'aquesta manera», afirma/justifica Pla en una altra ocasió.¹⁴ De les citacions se'n desprenen dos fets. D'una banda, el paper

rellevant dels personatges triats, tots ells catalans: «...algunes figures d'historiadors, de coneixedors de la nostra manera de parlar, d'investigadors, de promotors de la vida col·lectiva, de polítics, de realitzadors».¹⁵ De l'altra banda, el relativisme del relleu i l'escèpticisme que l'informa. Els «Homenots» són retrats d'una quarantena de pàgines, producte, generalment, del tracte directe amb el personatge. D'aquí que tots ells siguin contemporanis de l'autor, donant al terme «contemporani» el seu sentit més ampli. L'esquema bàsic —semblança física + semblança moral + apreciació de l'obra— és sempre respectat, tot i que l'ambient en el qual se situa el personatge rep una atenció especial. Pensem que és en els «Homenots» on Pla excel·leix a l'hora d'emmarcar els homes dels quals parla. Perquè no es limita a un ambient físic —a un espai—, sinó que amplia aquest ambient al cercle d'amics, als veïns, a les tertúlies, etc. És clar que l'extensió permet un major desenrotllament anecdòtic o líric del personatge. Aquests retrats, que són, en alguns casos, ampliacions de retrats més breus procedents de *Coses vistes* o de *Llanterna màgica*, són més reflexius i més profunds que aquells i, tot i haver perdut el to caricaturesc i satíric —deformador—, n'han conservat la malícia, la ironia i, de vegades, el sentit de l'humor. També és en els «Homenots» on els judicis sobre els personatges són més rigorosos, on d'una manera especial els factors *responsabilitat* i *compromís col·lectiu* —històric— en condicionen la valoració. La immensa galeria d'«Homenots» (seixanta en total) és un acte voluntari de reconstrucció del passat amb una clara intenció didàctica: «L'única manera de lluitar contra la terrible invasió de l'oblit, de crear una memòria col·lectiva, és recordar, infatigablement, el que alguns homes —és a dir, el poble— han fet una mica més enllà dels interessos particulars, immediats i petits.»¹⁶

12. *Itàlia i el Mediterrani*, XXXVII, p. 10.

13. *Una consideració sobre el retrat literari*, dins «Vint-i-cinc anys de la Lletre d'Or» (Barcelona 1980), p. 198. Cf. M. DE MONTOLIU, «Josep Pla», dins *Breviari crític, IV (1929-1930)* (Barcelona 1933), ps. 183-201. A. VILANOVA, «Homenots de José Pla», *«Destino»* (17 de maig de 1958), ps. 37-38, i del mateix autor *Los retratos de José Pla*, *«Destino»* (1 d'agost de 1959), p. 24; A. MANNENT, «Homenots» de Josep Pla, dins *Guia de la literatura catalana contemporània* (Barcelona 1973), ps. 377-381, i reproduït amb el títol de *Retrats literaris de Josep Pla*, dins *Escriptors i editors del Nou-cents* (Barcelona 1984), ps. 9-15; J. M. CASTELLET, *Sobre Josep Pla. El retratista*, dins *Qüestions de literatura, política i societat* (Barcelona 1975), ps. 117-127.

14. *Homenots. Primera sèrie*, p. 7. El subratllat és nostre.

15. *Homenots. Segona sèrie*, XVI, p. 7.

16. *Ibid.*, p. 7.

Al prefaci d'*Un senyor de Terra del Foc* podem llegir: «Aquest llibre ha tingut (...) una gestació llarga. Amb la figura del senyor Jacint Puget, primer intentarem dibuixar un "Homenot". Quedà una silueta desgavellada, feta amb elements desconnectats, asfixiada. Un homenot faltat d'aire. S'imposava fer una cosa més coherent, donar més perspectiva, presentar les coses més acabades.»¹⁷ Aquesta idea de coherència, de totalitat, la podem aplicar a una sèrie de biografies llargues recollides sota els títols de *Tres biografies*, *Tres artistes*, *Tres senyors i Francesc Cambó*.¹⁸ Potser sí que aquestes biografies són més acabades, més arrodonides i potser fins i tot més terminants des d'un punt de vista estètic; però personalment continuem preferint les biografies dels «Retrats de passaport» i dels «Homenots». La llargada de les abans esmentades biografies (unes dues-cents trenta pàgines de mitjana; la dedicada a Cambó constitueix tot un volum de sis-cents pàgines) permet a l'autor de confegir d'una manera més ordenada i completa una sèrie de testimoniatges sobre el personatge, alhora que la interpretació/valoració pròpies queden una mica en segon terme. Sembla com si Pla, a l'hora de remenar entre una gran quantitat de dades, es perdés i li costés de tornar a agafar el fil i que, mentrestant, tot fent temps, s'entretingués amb divagacions que no són del cas. Aquest és l'efecte que ens han produït aquestes biografies llargues.

El material dels retrats i de les biografies i la seva procedència

«El que m'apassiona, el que m'enlluerna, és la meua època i fins allò que té la meua època de més provisional, de més migrat i de més estret. M'interessa aquesta vida en tot allò que té de menys extravagant, de

menys snob i de més material.»¹⁹ Una afirmació com aquesta gairebé anul·la tota possibilitat de comentari per la precisió i rotunditat amb què és expressada. I el que és més: l'afirmació que va ser feta el 1927 continua essent vàlida més de mig segle després. Aquesta passió per l'època que li va tocar de viure el va dur a parlar dels homes que la van configurar i, per tant, contemporanis seus. Homes i dones (poques, per cert) més o menys importants a nivell individual però tots iguals davant la història. I d'aquí que Pla no faci cap distinció substancial (ja ho hem dit abans) entre el tractament d'un polític local, un pintor de renom universal, un pescador de Roses o un masover de Pals. Pla demitifica —i sovint caricatura— personatges, fets i temps alhora que hom endevina al darrera d'aquest procés el que Josep Maria Castellet anomena «una imatge ideal de Catalunya, frustrada en les seves realitats».²⁰

«He estat (...) un observador petit dels homes i les dones, dels animals i de la naturalesa, tan estranys, cruels o indiferents a estones.»²¹ Efectivament: un observador. Prescindim de l'adjectiu «petit», fruit de la modèstia falsa i empipadora de l'autor. Immers des de molt jove en el món del periodisme, ofici que significa tertúlies, viatges, xafarderies, etc., Pla se serví bàsicament dels records d'aquests contactes amb la gent per escriure els retrats i biografies. Home de memòria prodigiosa, fongué en ells els seus propis records i idees (producte de la reflexió personal sobre els personatges o sobre treballs més o menys crítics d'altri) amb els records i les idees que en tenien d'altra gent. Un cas ben evident d'aquesta barreja és l'«Homenot» Joan Salvat-Papasseit.²² Hi descobrim què en pensa Pla, però també ens fa saber què en pensaven Xavier Nogués, Josep Maria Junoy, Joan Teixidor, Josep Maria López-Picó i Josep Obiols. Tam-

19. X. Y. Z., *Mitja hora amb Josep Pla*, «Revista de Catalunya», IV (1927), p. 583. Aquesta autoentrevista ha estat recollida a *Caps-i-puntes*, XLIII, ps. 273-287.

20. J. M. CASTELLET, *art. cit.*, p. 126.

21. *El passat imperfecte*, p. 7.

22. *Homenots. Quarta sèrie*, XXIX, ps. 319-357.

17. *Tres senyors*, XIX, p. 336.

18. Volums x, XIV, XIX i XXV de *l'Obra completa*.

bé es dóna el cas (poc freqüent) que Pla no hagi conegut directament el personatge (casos de Joan Maragall i Joaquim Ruyra, per exemple). Per tal de bastir la biografia del primer, Pla recopilà i ordenà la informació que li proporcionaren testimonis pròxims a Maragall. Per a la de Ruyra Pla actuà per deducció segons el que ell anomenà «la meua taula de valors convencionals».²³ Ho explica així: «(...) les sensacions que em produí la lectura del *Rem de trenta-quatre* associaren a dintre meu la persona de l'autor del llibre amb un home perfectament conegut, el senyor T... Si el senyor T... fos escriptor —vaig dir-me en el moment de fer el retrat—, ¿quines característiques físiques i morals tindria?»²⁴ Finalment, cal remarcar que l'origen dels retrats i les biografies és molt divers i que no és sempre la «categoria», la projecció cultural, humana, etc., allò que els ha provocat. Sovint, sobretot en els més breus, l'anècdota és l'element motivador: la publicació d'un llibre, una exposició, el fet insòlit que algú es mengi els ous ferrats amb ganivet i forquilla, etc. Sovint també, l'anècdota és inventada per tal d'intensificar uns fets o unes idees. L'anècdota, aleshores, esdevé símbol.

El tractament de la cronologia

Pla no s'amoïnà gaire per la presentació cronològica dels fets. Li interessà —això sí— situar uns personatges, uns fets o una manera de pensar en un temps i un espai concrets —una època— per tal de jutjar-los aprovatòriament o condemnatòriament segons l'adequació o no a la seva visió de la història. I és per aquesta raó que sovint comença el retrat-biografia amb una visió de conjunt de l'època, per exemple les referències al Noucentisme abans de començar pròpiament l'«Homenot» Salvador Espriu.²⁵ Les circum-

23. *Homenots. Primera sèrie*, p. 106.

24. *Ibid.*

25. Seria molt interessant resseguir la història que Pla traça de la literatura catalana. Creiem que en sortiria un volum força gruixut i sucós que contrastaria amb les històries fins ara existents.

tàncies històriques en el sentit més ampli de la paraula són els únics límits que s'imposa. Hi ha retrats que comencen i acaben amb les fórmules clàssiques de «X nasqué a ... el ... El dia ... morí». N'hi ha d'altres on aquestes dates no hi consten. En el cas de Salvat-Papasseit, les dates de naixement i mort figuren l'una al darrera de l'altra a la penúltima pàgina (una manera prou efectista d'assenyalar la brevetat de la vida del poeta). En d'altres ocasions el personatge és introduït com si fos al davant del funcionari que ens revisa el cartonet que hem d'omplir els ciutadans d'aquest país: «X, nascut a ..., el dia ..., fill de ... ». Un cas que trobem força curiós és el del ceramista Josep Llorens Artigas, inicialment en forma de *curriculum vitae*. Pla trenca la linealitat del temps tantes vegades com creu convenient per a una més clara exposició de les idees o simplement per qüestions estètiques. Pot estar explicant alguna cosa que li suggereixi un pensament o una anècdota anterior o posterior i que els incorpori en el discurs sense cap mirament. Després hi torna. O no. Sembla —aparentment— com si hagués perdut el fil. És senzillament que creu que a partir de la interrupció el retrat pot guanyar en eficàcia, en claredat, etc.

El to

Al llarg de les pàgines precedents han anat sortint referències més o menys dissimulades al to dels retrats planians: «desmitificació», «caricatura», «materialisme», «escepticisme», «anècdota», són algunes de les paraules que s'han anat repetint en aquest sentit. Malgrat això, els personatges triats són tractats amb amabilitat: el fet mateix d'incloure'ls ja demostra un corrent de simpatia. Pla no vacillà a reflectir tant els aspectes positius com els negatius del personatge en qui treballava. Els positius no ho són tant pel procés de desmitificació; els negatius sempre troben justificació en el relativisme que els informa. Aparentment, pot semblar una contradicció;

però creiem que no ho és des del particular tarannà de Pla. Tampoc no és, com algú ha dit, una visió prosaica i vulgar dels homes i les dones del país. És una visió desenganyada i amarga, això sí. Però potser aquesta època en aquest país no és sinó això: desengany i amargor. No sabríem dir-vos-ho.

Tanmateix, Pla —diuen els seus lectors— «fa de bon llegir». Expressió ben poc científica, molt senzilla però que potser per això mateix s'aproxima bastant a la veritat. Perquè, de fet, aquesta intenció («fer de bon llegir») ja la formulava el mateix Pla en l'autoentrevista feta l'any 1927: «Perdut per perdut, sempre valdrà més escriure coses divertides que sonsònies espesses i crepusculars.»²⁶ I «escriure coses divertides» vol dir escriure sobre qualsevol tema —transcendent o trivial— i expressar-lo amb amenitat i lleugeresa per tal de fer-lo entenedor i de bon pair. No vol dir res més. No oblidem la finalitat didàctica de l'obra de Pla: «En la situació en què es troba la nostra llengua, la primera obligació de l'escriptor és interessar-hi el poble, i, dintre la màxima dignitat, fer-la còmoda, fàcil, donar-li el màxim d'apetència.»²⁷ Fixem-nos que hem anat a parar a un altre terreny (força rellescós, per cert). El de la llengua com a enllaç entre l'escriptor i el lector. Entre l'escriptor i la comunitat. Són dues les vies que Pla seguí per tal d'arribar a aquesta connexió, i ambdues estan estretament relacionades: l'humor i l'estil.

Un cert humor. L'estil

«[Pla té] pressa a resumir i esgotar en espectacle i a destruir en humorisme, tota una vida, tot un possible altre mateix»,²⁸ diu Carles Riba. Les seves paraules ens semblen prou suggerents i atractives, tot i que no compartim la idea de destrucció que proposen. «Destruir» és potser un verb massa contundent i massa negatiu.

«Deformar» potser seria més encertat. Però el que ara ens interessa és veure les diverses formes d'humor que Pla fa servir i veure si l'equació Pla = humorista és vàlida.

El suposat humor de Pla passa per diversos estrats segons els efectes que vulguí produir: des de l'estirabot més o menys poca-solta o el xaronisme menestral dels avis o la sornegueria pagesa, a la ironia més o menys maliciosa i més o menys burgesa o la sàtira racional, tot passant pel sarcasme, el cinisme, l'anècdota més descordada i l'acudit manicomial.²⁹ Que Pla utilitzà totes aquestes fórmules (i probablement d'altres) és absolutament cert. Ara bé: creiem que tot l'esquema mental i filosòfic de Pla està condicionat —limitat si es vol així— per un concepte: el d'*història*. Recordem-lo i potser aleshores no ens serà tan fàcil etiquetar Pla com a humorista. Nosaltres, almenys, no gosem fer-ho. «La història —diu Pla— és un immens esforç per no donar cap solució a res. La història és una descripció de món vegetal i animal. La història és Darwin.»³⁰

«La primera dificultat consisteix a fer-se entendre»,³¹ llegim en una nota escrita el 1919. Tots els aspectes comuns a què hem fet referència fins ara tenen el suport de l'estil de Pla. I això que anomenem «estil», és a dir, la manera característica amb què un escriptor s'expressa, és en funció, en aquest cas, de la finalitat de la seva obra: donar una visió intel·ligible de la Catalunya contemporània. Riba parlà així de l'estil de Pla: «L'estil de Josep Pla es caracteritza no per una mobilitat sinuosa que ens reservi una sorpresa delectable a cada tombant, sinó per un impuls d'avançament regular, gairebé monòton, en què les frases i els períodes fan cadascun la seva acció i la seva reacció, tenen cadascun el seu punt culminant, des del qual el contingut llisca sense fressa cap a la frase o el període següent. No comporta a penes parèntesis ni bruscos aturs,

26. X.Y.Z., *art. cit.*, p. 578.

27. *Notes disperses*, XII, p. 576.

28. C. RIBA, *Josep Pla*, dins *Obres completes* II. *Assaigs crítics* (Barcelona 1967), p. 340.

29. J. M. CASTELLET, *Josep Pla o la raó narrativa* (Barcelona 1978), ps. 129-146.

30. *Fragments d'una autobiografia*, «Els Marges», 5 (octubre de 1975), p. 71.

31. *El quadern gris*, I, p. 487.

perquè no serveix una passió sensible al dubte o que vacilli entre molts aspectes sollicitant-lo alhora. Va a temps més lents o més accelerats, però no diversifica els ritmes ni compon les cadències. No inverteix, tampoc: la seva construcció és la col·loquial, baldament pateixin la sintaxi o l'orella; per la raó senzilla que és la que més de prop segueix el moviment natural de les coses. Es aquest, que l'orienta i el comanda. Alguna vegada, la frase es trinxia en impressions soltes, insistent, arrenglant el botí recollit en una ràpida mirada circular; però, de sobte, una simultaneïtat de moviments agrupa dues o més impressions dins una mateixa frase, juxtaposades, o unides per algun vague nexa conjuntiu: la personalitat del narrador s'hi ha sotmès sense recança.»³²

Pla, mestre de la llengua parlada i de la tècnica del diàleg, concretà el seu col·loquialisme en el detallisme de les descripcions i en la riquesa de verbs i adjectius. Les descripcions poden resultar de vegades nervioses i esqueixades, de vegades lentes i exhaustives, però sempre expressives i amb intenció de globalitat. «De vegades un detall, un adjectiu, suggereix en el lector tot un món.»³³ Així, Pla explota al màxim els sentits, els barreja, els oposa, els compara, els superposa. Insisteix sobre un aspecte determinat com si volgués convèncer el lector (de fet és el que pretén) i assegurar-se que aquest ho ha entès bé. Pensem, per exemple, en la cara de Josep Carner: «Tenia uns ulls voltats de vermellor, injectats, i sovint uns minúsculs filaments li flotaven en la limfa. Eren uns ulls treballats, utilitzats, devastats, amb un toc, tot al voltant, de vermellor vagament violàcia: els ulls de l'insomni recalitrant i indomitable, de la fatiga nerviosa, del neguit apesadament controlat. Tenia els pòmuls com llimats, amb els ossos a flor de pell. El front, vast, dibuixat per una incurvatura lluminosa i magnífica, tenia una qualitat de teixit tendre, ric de saba.»³⁴

32. C. RIBA, *art. cit.*, p. 347.

33. *El quadern gris*, p. 811.

34. *Homenots. Tercera sèrie*, XXI, ps. 249-250.

Conclusions

¿Quina relació tenen les biografies de Pla amb la classificació establerta al principi d'aquestes notes? Pla participa bàsicament del segon apartat (el de les biografies científico-artístiques o «interessades»), en el qual apartat diferenciàvem per als nostres propòsits dues formes: el «retrat» pròpiament dit i el «retrat narratiu». D'aquestes formes, ¿quina és la seguida per Pla? No creiem que es pugui afirmar d'una manera definitiva i convincent que en uns casos adoptés els esquemes de la primera i en uns altres casos els de la segona. No. Perquè Pla els barrejà segons la seva manera de veure el personatge que tenia en cada ocasió entre mans. Així, introdueix més o menys anècdotes i detalls; precisa i poleix; augmenta o redueix; analitza o deixa penjat un assumpte sense limitacions ni restriccions. Amb tot, però, pensem que els «Retrats de passaport» i els retrats continguts a *El passat imperfecte* s'acosten bastant als retrats en sentit estricte. Mentre que els «Homenots» i els altres llibres de biografies llargues (llevat del dedicat a Cambó)³⁵ poden ser considerats com a retrats narratius. Immediatament sorgeix la qüestió de la llargada, perquè el nombre de pàgines d'un «Homenot», d'una «Biografia», d'un «Artista» o d'un «Senyor» és molt diferent. No considerem que l'extensió sigui un factor determinant per etiquetar una «vida» d'una manera o una altra. Hi ha d'altres factors que les aproximem: les tècniques que acabem de veure.

GLÒRIA CASALS

N.B. En aquestes notes aproximatives al Josep Pla retratista i biògraf hem prescindit dels diccionaris i llibres de memòries, és a dir, allò que s'acostaria més a l'autobiografia. L'absència de referències a *El quadern gris* o a *Notes per a un diari. Gener 1967 - octubre 1968*, contingudes a *El viatge s'acaba*, per exemple, és del tot conscient i assumida.

35. Considerem aquest volum més pròxim als models de la biografia «professional»; la voluntat d'historiar en el sentit científic del mot hi és, creiem, ben palesa.